

ПОСТАТІ УКРАЇНСЬКИХ МОВОЗНАВЦІВ

<https://doi.org/10.37919/0201-419X-2025.103.4>

УДК 811.161.2:37.017.4-021.464(477)

«САМОДОСТАТНІСТЬ ГРОМАДЯНИНА УКРАЇНИ РОЗПОЧИНАЄТЬСЯ ІЗ САМОДОСТАТНЬОЇ СИЛЬНОЇ РОЗВИНЕНОЇ МОВИ», або МОВНЕ ПИТАННЯ У ВИСТУПАХ П.Ю. ГРИЦЕНКА

ГЛУХОВЦЕВА

Катерина Дмитрівна,

доктор філологічних наук, професор,
професор кафедри української
мови,

Навчально-науковий інститут філології
і журналістики, ДЗ «Луганський
національний університет імені
Тараса Шевченка»;

вул. Івана Банки, 3, м. Полтава,
36006, Україна;

e-mail: hlukhovtseva@gmail.com

ORCID: 0000-0002-5581-2204

Kateryna

HLUKHOVTSEVA,

Doctor of Philological Sciences,
Professor, Professor of the Ukrainian
Language Department,

Educational and Research Institute
of Philology and Journalism, the State
Institution "Luhansk Taras Shevchenko
National University";

3 Ivana Banky St., Poltava, 36006,
Ukraine;

e-mail: hlukhovtseva@gmail.com

У статті систематизовано наукові та громадянські позиції директора Інституту української мови НАН України, д. філол. н., професора Павла Юхимовича Гриценка з питань розвитку і функціонування української мови, які він постійно обстоює у своїй публіцистиці. Виявлено зв'язок тверджень із сучасними мовознавчими дослідженнями, показано історико-культурну глибину їх висвітлення, актуальність, доцільність.

Стверджено, що науково-популярний виклад питань походження української мови, з'ясування її функцій як державної закладає основи як теоретичних засад глибокого мовного будівництва в демократичному суспільстві, так і працює на формування національно-державницької ідентичності населення України.

Ключові слова: державна мова, лінгвістичний інтегратор, старописемна мова, медіальна мова, енергетичний і духовний код народу.

Павло Юхимович Гриценко – відомий славіст, учений-діалектолог, що розробив теоретичні засади й втілив у практику досліджень українських говірок вчення про ареальне моделювання та варіювання лексики, створив потужну діалектологічну школу, представників якої знають не лише в Україні, а й за її межами як дослідників високого наукового рівня. Відомий Павло Юхимович своїми працями з текстології й текстографії, адже зумів актуалізувати потребу створення українського діалектного фоно- й текстобуду, що сприяло розвитку тексточентричного напрямку в діалектологічних дослідженнях в Україні. Він зробив значний внесок у лінгвогеографію, бо тривалий час очолював когорту українських учених, які працювали над створенням карт «Загальнослов'янського лінгвістичного атласу».

Знають Павла Юхимовича Гриценка як багаторічного очільника Інституту української мови НАН України, який не лише причетний до тих різноаспектних досліджень, що їх активно розробляють відомі в Україні і Європі вчені, а й як невтомного захисника прав і інтересів громадян України в їхньому прагненні послуговуватися українською мовою в усіх сферах суспільного життя. Записи його виступів на телебаченні, на платформах спільного доступу позначені кількома десятками тисяч переглядів. Про нього пишуть так: «Павло Гриценко – жива легенда українського мовознавства. Його виступ в Конституційному Суді стосовно скасування кремлівського мовного закону давно розібрали на цитати. Його слова – зважені й вивірені, його аргументи – неспростовні. Його твердження – актуальні й поза часом. Його любов до українського слова і культури –

мотивує і надихає. У час, коли за українську мову цинічно і показово вбивають, голос Павла Юхимовича Гриценка має чути кожен українець» (ГП 2024а).

Такі оцінки не випадкові, адже Павло Юхимович у серії публіцистичних виступів і публікацій порушує актуальні для сьогодення питання функціонування української мови, адресуючи їх і політикам, і науковцям, і історикам, і пересічним мешканцям України, аби привернути увагу до гострих мовних проблем, розвіяти наявні ще з часів радянського союзу міфи та спрямувати суспільну думку в русло демократичного розвитку державності в Україні.

Учений аргументовано доводить, що парадигма буття української мови в Україні оцінена багатьма зарубіжними експертами як зразкова: українська мова – **єдина державна** (з усіма визначеними сферами і правилами застосування), а статус, функції і сфери використання всіх інших мов, що побутують у нашій Державі, також окреслено (ГП 2012). Державний статус української мови спричинив зміни національного мовного коду держави. Отже, замість російсько-української двомовності було запроваджено єдину державну мову, функції якої природно виконує українська мова. Наразі українська літературна мова є **мовним інтегратором**: вона забезпечує потреби спілкування в усіх сферах, а також є засобом міжнаціонального порозуміння (Виступ 2016).

Науково виражені й історично зумовлені положення у виступах Павла Юхимовича про українську мову не потребують доказів. Це лінгвістична аксіома. Серед цих тверджень знаходимо перелік найважливіших ознак мови титульної нації в Україні.

Це, по-перше, українська мова, як і низка інших, «дуже голографічна». Тобто вона є «окрема багатовимірна сутність, що має імпульси інформаційні й імпульси впливу на суспільство» (ГП 2021). Ця думка вченого суголосна з роздумами Павла Мовчана, який вважає, що слово матеріальне, адже має звукове вираження, і ідеальне водночас, бо наділене енергетикою космічних тіл: «...мова – це явище космічне. Бо слово – це струмопровід космічної енергії... Що таке слово? – запиташ себе. І чіткої відповіді дати не можеш. Це все, і водночас ніщо...

Звук... Ефемерність, привид... Але ж і реальність. Слово зробило людину людиною. Не знаряддя праці (й мавпа, всупереч твердження Дарвіна, ним може користуватися), а саме Слово... Коли воно виникло, оте першослово? Гай-гай... За часів Адама? Можливо... Але акт найменування світу був і актом космічним, світотворним, і він був рівнозначним з актом світобудування. І це стало зрозумілим у наш світоперебудовний час, коли людина постала "геологічною силою" (В. Вернадський), коли біосфера перейшла у новий еволюційний стан – ноосферу. Й усе це – завдяки слову, через слово, адже думка втілюється передусім у Слові» [Мовчан 2022: 22].

По-друге, українська мова – це суспільний і енергетичний код титульної нації в Україні (ГП 2021). Учений розглядає мову як енергетичне поле, бо вона в принципі незнищений феномен. Комунікація уявляється як обмін мовців енергетикою: «<...> я знаю, що ти мене сприймаєш, що ми на одній площині», відповідно, я добираю такі чи інші засоби. Я знаю, що ти мій опонент або мій недруг, тоді я добираю вже інші засоби. Навіть ця варіативність комунікації, коли ми здатні переходити з одного регістру в інший, коли ми здатні порізно будувати своє мовлення, – це вже є величезна загадка» (ГП 2024а).

По-третє, українська мова – високорозвинена старописемна мова, що має більш як тисячолітню історію книжності і засвідчує високий інтелектуальний рівень наших предків. Учений переконаний, що інтелектуальна потужність української мови бере свій початок з дописемного періоду, з фольклору. Проте мовна культура, її книжність набула інших ознак з появою писемності: «Книжність для українців була справою абсолютно прийнятною, звичною, традиційною. Це був високоцивілізований народ, тому що він жив із книгою». Треба розуміти, «<...> що і та висока поезія, і висока книжність, по-перше, була для цих реципієнтів, хто її сприймав, а по-друге, вони були готові її сприймати. А з іншого боку, воно їм було зрозуміле. А якщо так, то тієї глибокої прірви між народною мовою і мовою книжною в Україні не було. Це дуже важливий для нас висновок» (ГП 2014).

Ще одне важливе твердження. Українська мова належить до східнослов'янських мов. Однак щодо всіх їх українська мова є медіальною, серединною, тобто займає серединне положення в колі цих мов; зв'язок з іншими слов'янськими ареалами незаперечний, проте її розвиток позначений самобутніми тенденціями розвитку. При цьому вона має давні і міцні зв'язки з цими мовами (там само).

Українська мова в Україні – не тільки засіб щоденного спілкування, а насамперед **«камертон духовності народу й запорука утвердження його незалежності й вічнобуттєвості, збереження у віках»** (ГП 2014). Багаторічні спостереження над мовою дали можливість П.Ю. Гриценкові стверджувати, що українська (національна) мова, передусім система її лексичних і фразеологічних засобів, – це відбиття в семантиці слова окремішнього світогляду, на якому позначилося становлення і розвиток конкретного етносу на конкретній території. З конкретним способом буття і родом занять, із конкретною історією.

Аксіологічна оцінка мови, культури, держави (попри всі намагання опонентів ігнорувати неспростовні факти) має бути високою. Тому майбутнє української мови уявляється досвідчену вченому зовсім не в темних тонах, а, навпаки, – у світлих.

Як людина з багатим життєвим досвідом і як лінгвіст високого гатунку, Професор Гриценко застерігає, що, вступаючи в полеміку з представниками російської держави і з президентом путіним особисто, не треба забувати, що вони дотримуються такої позиції – «чия мова, того й держава». Не випадково в Росії, попри все, витрачаються великі кошти на підтримку російської мови, фінансується як окремий напрям у мовознавстві геолінгвістика, за якою існує український варіант російської мови, грузинський варіант російської мови, азербайджанський, казахський і т. д. Створено також спеціальний штаб мовної присутності і поширення російської мови.

Охоче обговорює Павло Юхимович і питання, пов'язані з «Українським правописом». Відомо, що 3 червня 2019 року на офіційних сайтах Міністерства освіти та науки було опубліковано остаточну редакцію нового українського правопису. І року 2024 вже завершився термін, який був відведений на «плавний перехід» до повного впровадження нових правил написання.

Тобто українці вже мають писати і говорити згідно з новими правилами, які затверджені постановою Кабінету Міністрів України від 22 травня 2019 року. Але усі ці п'ять років тривали судові процеси, на яких розглядали питання правочинності нового правописного кодексу. Як директор Інституту української мови, П.Ю. Гриценко реагує на ці факти так: «Мене це бентежить, тому що я бачу в утриманні суспільної уваги навколо правопису відволікання від головного – удержавлення української мови в усіх сферах її буття і, нарешті, завершення оцього постколоніального стану, коли мовний код української держави спочатку в Радянському Союзі, але потім тривалий час і за незалежної України залишався із домінацією російської мови» (ГП 20246).

Щодо особливостей самого Правопису, то професор вважає його статті в окремих випадках занадто розлогими, що актуалізує питання скорочення тексту деяких параграфів: «Правопис треба скоротити, позабирати з нього те, що стосується самоочевидних речей, яких не треба давати. На те є орфографічний словник, який має бути додатком до правопису, де наведені прості і складні форми, де легко можна віднайти, відшукати, послатися на те чи те джерело» (там само).

Ідеологія укладачів нового правописного кодексу полягає в тому, щоб створити правопис української мови, у якому пріоритети віддані питомим українським лексемам, формам, а не калькам з російської мови. Про це П. Гриценко говорить так: «Коли українська держава змінює мовний код і відходить від постколоніального російськомовного узалежнення до вільного українського мовного простору, у нас має бути українськоцентрична, питома літературна мова, а не кальки із російської, приховані чи неприховані. І ці залежності ми через правопис мусимо подолати... Усі ми маємо працювати на одне – позбутися солодкого вавилонського полону, полону російської колонії» (там само).

Дискусійними питаннями залишаються випадки варіативного написання слів, їх треба обговорювати з висококваліфікованими спеціалістами: «І коли знову спекують, що ви знову говорите – *радості, соли, ночі*, мені хочеться зупинитися і сказати: “Чекайте, але це єдина форма українська, а не радості, не-

залежності. Це російська форма, яку нам нав'язали, і тепер ви її продовжуєте нав'язувати... Мовляв, хай це буде... Правопис не вибирає. Правопис дає чітке визначення, рекомендацію: пишімо так і тільки так... *Любов без радості була, прийшла розлука без печали* – отак у нас із мовою. Ми всі так любимо, ми всі так хочемо, але, боронь Боже, поступитися і вивчити два-три нових правила”».

Усвідомлюючи гостроту питання норми при функціонуванні писемної і усної форми літературної мови, Павло Гриценко підкреслює: «Володіння мовою, мовокористування, мовотворення – це процес, який спирається на свідоме уживання, на розуміння структури мови і на відчуття власного, а також відповідальності за те, що ти користуєшся українською мовою. Це має бути українська мова, а не покруч».

Позиція Професора Гриценка чітка: самодостатність громадянина у своїй державі починається із самодостатньої, сильної, розвиненої мови. А розвиток мови залежить від чіткого, продуманого українського правопису. Тільки так. Тільки зі своїм національним профілем ми можемо входити в сучасну цивілізацію. Тоді ми Україна, тоді ми українці, а не копія Євросоюзу чи не копія росії. Ми маємо бути самодостатніми (ГП 2024б).

Мовчан П. Вертикаль слова: статті, передмови, інтерв'ю. Ред. упор. М. Васьків. Київ: Ярославів Вал, 2022.

УМОВНІ СКОРОЧЕННЯ

Виступ 2016 – Виступ професора Павла Гриценка на засіданні Конституційного Суду України. 13.12.2016. URL: <https://surl.li/csxrsl> (дата звернення: 09.10.2025).

ГП 2012 – Гриценко П. Українська мова: високість духу і незборимість прагнень. *Слово Просвіти. Всеукраїнський культурологічний тиждень*. 2012. № 29. 19–25 липня.

ГП 2014 – Гриценко П. Незламний будівничий Української Церкви [Слово про Святійшого Патріарха Філарета]. *Голос православ'я*. 2014. № 2 (січень).

ГП 2021 – Гриценко П. Коли з'явилась українська мова, як говорили на Русі, мовні каліки з СРСР. *Без брому*. 06.07.2021. URL: <https://surl.li/qwtzle> (дата звернення: 10.10.2025).

ГП 2024а – Гриценко П. Мова – це коли «я віддаю частину себе у момент, коли я з тобою говорю». *Аргумент*. 26.08.2024. URL: <https://surl.li/whbtbuc> (дата звернення: 09.10.2025).

ГП 2024б – Гриценко П. Український правопис і деколонізація в Україні. *Суспільство. Радіо Свобода*. 02.06.2024. URL: <https://surl.li/dqxxsg> (дата звернення: 09.10.2025).

REFERENCES

Movchan, P. (2022). Vertical of the word: articles, prefaces, interviews. M. Vaskiv, ed. Kyiv: Yaroslaviv Val (in Ukr.).

LEGEND

Виступ 2016 – Speech by Professor Pavlo Hrytsenko at a meeting of the Constitutional Court of Ukraine (Dec 13, 2016). URL: <https://surl.li/csxrsl> (accessed: 09.10.2025) (in Ukr.).

ГП 2012 – Hrytsenko, P. (2012). Ukrainian language: loftiness of spirit and irrepressibility of aspirations. *Word of Enlightenment. All-Ukrainian cultural weekly*, 29, July 19–25 (in Ukr.).

ГП 2014 – Hrytsenko, P. (2014). The Unbreakable Builder of the Ukrainian Church [A Word about His Holiness Patriarch Filaret]. *Voice of Orthodoxy*, 2 (January) (in Ukr.).

ГП 2021 – Hrytsenko, P. (July 6, 2021). When the Ukrainian language appeared, as they said in Russia, speech cripples from the USSR. *Without bromine*. URL: <https://surl.li/qwtzle> (accessed: 10.10.2025) (in Ukr.).

ГП 2024а – Hrytsenko, P. (August 26, 2024). Language is when “I give a part of myself at the moment when I speak to you”. *Argument*. URL: <https://surl.li/whbtbuc> (accessed: 09.10.2025) (in Ukr.).

ГП 2024б – Hrytsenko, P. (June 2, 2024). Ukrainian spelling and decolonization in Ukraine. *Society. Radio Liberty*. URL: <https://surl.li/dqxxsg> (accessed: 09.10.2025) (in Ukr.).

Стаття надійшла до редакції
19.11.2025
Прийнято до друку 09.12.2025
Статтю опубліковано 29.12.25

Received 19.11.2025
Accepted for publication
09.12.2025
Published on 29.12.25

Kateryna Hlukhovtseva

THE SELF-SUFFICIENCY OF A UKRAINIAN CITIZEN BEGINS WITH A SELF-SUFFICIENT, STRONG AND DEVELOPED LANGUAGE, or THE LANGUAGE QUESTION IN THE SPEECHES OF P.YU. HRYTSENKO

The article systematizes the positions of Pavlo Yukhymovych Hrytsenko on the development and functioning of the Ukrainian language, which he constantly defends in his publications. The article reveals the connection with modern linguistic research, shows the depth of their coverage, the legitimacy of bringing it up for discussion, and its expediency. We believe that by updating and popularizing the issues of the origin of the Ukrainian language, clarifying its functions as a state language, the scientist lays the theoretical foundations of deep language construction in a democratic society.

Scientifically balanced and historically conditioned provisions in Pavlo Yukhymovych's speeches about the Ukrainian language do not require proof. Among these statements we find a list of the most important features of the language of the titular nation in Ukraine. This is, firstly, that the Ukrainian language, like a number of others, is "very holographic". That is, it is "a separate multidimensional entity that has informational impulses and impulses of influence on society". Secondly, the Ukrainian language is the social and energy code of the titular nation in Ukraine. The scientist considers language as an energy field, because it is, in principle, an indestructible phenomenon. Thirdly, the Ukrainian language is a highly developed ancient written language, which has more than a thousand years of literary history and testifies to the high intellectual level of our ancestors. The scientist is convinced that the intellectual power of the Ukrainian language originates from the pre-written period, from folklore.

A condensed presentation of the positions of the Institute of the Ukrainian Language and personally P.Yu. Hrytsenko on the renewal of the Ukrainian spelling code. The ideology of the compilers of the new spelling code is to create a spelling of the Ukrainian language in which priorities are given to specific Ukrainian lexemes and forms, rather than calques from the Russian language.

Key words: state language, linguistic integrator, ancient written language, medial language, energy and spiritual code of the nation.